
ՀԱՅԵՐԻ ՈՒՆԵԶՐԿՈՒՄԸ ՕՍՄԱՆՅԱՆ ԿԱՅՄՐՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ
(1914–1923 թթ.)*

ԱՆԱՀԻՏ ԱՍՏՈՅԱՆ

Հայտնի իրողություն է, որ Առաջին համաշխարհային պատերազմի նախօրեին Օսմանյան կայսրության արտաքին ու ներքին առևտրում, արդյունաբերական արտադրության մեջ և բանկային գործերում հայերն ազդեցիկ դիրք էին գրավում: Արևմտահայ առևտրական բուրժուազիան, դրամատերերն ու արդյունաբերողները, շնորհիվ իրենց տաղանդի ու ձեռներեցության, նույնիսկ օսմանյան բռնատիրության ու կամայականությունների պայմաններում, կարողացել էին տեր դառնալ որոշակի հարստության, ստեղծել դրամական զգալի կուտակումներ¹:

Հայերի տնտեսական հզորացման մեջ մեծ վտանգ տեսնելով՝ երիտթուրքերն իրենց գաղտնի ժողովներում քննարկում էին հայերի վերացումով նրանց տնտեսական մրցակցությունից ազատվելու, երկրում թուրքերի տնտեսական իշխանություններն հաստատելուն առնչվող հարցեր և միևնույն ժամանակ միջոցառումների մշակում՝ հայ ժողովրդի անհատական և հավաքական ունեցվածքի բռնագրավման վերաբերյալ²:

Գրիգոր Զոհրապը, 1913 թ. արդեն կանխատեսելով երիտթուրքական իշխանությունների հետագա քայլերը, գրում էր, որ մահմեդականների նկատմամբ կառավարության ամեն կարգի աջակցությունն անգամ չի կարող բարձրացնել նրանց կյանքի մակարդակը, որին հասել են քրիստոնյաներն իրենց անդուլ աշխատանքով, ուստի իշխանությունները կդիմեն զանգվածային կոտորածների, կամ նույնիսկ կստիպեն քրիստոնյաներին լքել երկիրը, որպեսզի նրանց ինչքը մնա թուրքին³: Հայ ժողովրդի անհատական և հավաքական ունեցվածքի յուրացումը պետության կողմից ծրագրավորված լինելու մասին վկայություններ կան թե՛ վերապրողների, թե՛ Օսմանյան կայսրության տարածքում գործած օտար դիվանագետների զեկուցագրերում և թե՛ թուրքական աղբյուրներում, որոնք հաստատում են, որ հայերի ունեզրկումը հայ ժողովրդի բնաջնջման ծրագրում եղել է կարևոր գործոն:

* 2013 թ. հոկտեմբերի 17–19-ին Երևանում անցկացված Հայագիտական երկրորդ համաժողովում կարդացված զեկուցում:

¹ Ռ. Մ ա հ ա կ յ ա ն. Ցեղասպանության պատմությունից, Երևան, 1990, էջ 367:

² Մ. Զ. Ը ի Ֆ ա տ. Օսմանյան հեղափոխությունը և մուք ծայրերը, Բեյրութ, 1938, էջ 160, 165–166, 186–187, 191–196, 347:

³ Գ. Զ ո հ ր ա պ. Հայկական հարցը փաստաթղթերու լույսին տակ.– Գ. Զ ո հ ր ա պ. Երկերի ժողովածու, հ. Գ, Երևան, 2002, էջ 531–532:

Մի ամբողջ ժողովուրդ կողոպտելու համար նախնառաջ հարկ էր հայերի ունեցվածքը դարձնել տիրագուրկ⁴: Այդ նպատակով երիտթուրքական իշխանությունները 1915 թ. հունիսի 1-ին հրապարակեցին «Տեղահանության օրենքը», որի գործադրմամբ 1.500.000 հայ բռնի տեղահանվեց ու բնաջնջվեց⁵: 1915 թ. հունիսի 10-ին հրապարակվեց հայերի թողած գույքերի հետ վարվելու վերաբերյալ «Լքյալ գույքերի մասին» 34 հոդվածից բաղկացած հրահանգները⁶: 1915 թ. սեպտեմբերի 13-ին ընդունվեց «Լքյալ գույքերի մասին» ժամանակավոր օրենքը⁷, իսկ հոկտեմբերի 26-ին՝ այդ օրենքի գործադրման համար կանոնադրությունը⁸: Այսպիսով, օրինականացվեց հայերի անշարժ և շարժական գույքերի, ամբողջ հարստության բացահայտ կողոպուտն ու յուրացումը, որն արդեն իրականացվում էր Օսմանյան կայսրության ողջ տարածքում:

«Լքյալ գույքերի մասին» այս իրավական ակտերը ստեղծված էին ոչ թե հայերի իրավունքները պաշտպանելու, այլ զանգվածային թալանը զսպելու և պետական գանձանակը լցնելու նպատակով⁹: Այս իրավական ակտերի վրա կազմվեցին Լքյալ գույքերի հանձնաժողովներ, որոնք և կազմակերպեցին հայերի ունեցվածքի կողոպուտն ու յուրացումը¹⁰:

Իրականում հայերի գույքերի բռնագրավումներն ու կողոպուտը սկիզբ էին առել զորակոչի մասին 1914 թ. հուլիսի 30-ի հայտարարության հետ միաժամանակ¹¹: Ռազմական հարկերի անվան տակ իշխանությունների և զինվորականների կողմից կատարվեց հայերի ունեցվածի բացահայտ կողոպուտ¹²:

Հարուստ կողոպուտի հետանկարը համախոհների մեծ բանակ և լայն զանգվածներ համախմբեց երիտթուրքական իշխանությունների շուրջ¹³: Երիտթուրքերի վարչակազմը հայերի լքյալ գույքերը հանձնեց հայերի բնակավայրերի իշխանություններին, նախարարություններին տրամադրեց շենքեր ու հողատարածքներ, իսկ փոխարենը գտավ համախոհների հսկա

⁴ Յ. Ն. Բարսեղյան. Հայերի ցեղասպանության համար նյութական պատասխանատվությունը, Երևան, 1999, էջ 5:

⁵ Ռ. Ա. Մաքրատյան. Հայոց ցեղասպանության պետական ծրագիրը: Թուրքական երեք փաստաթղթերի համեմատական վերլուծություն. – «Վէս», 2009, -1, էջ 54–55:

⁶ S. Pelek. Gasp Edilen Ermeni Mülkleri Cari ve Esas Defterlerde Duruyor, bianet.org, 30 Temmuz 2011.

⁷ N. Onaran. Emval-i metruke olayı, Osmanlı'da ve Cumhuriyette Ermeni ve Rum Mallarının Türkleştirilmesi, İstanbul, 2010, s. 48.

⁸ Ա. Փափազյան. Թուրքական վավերագրական նյութեր Օսմանյան կայսրության ոչ-մահմեդական ժողովուրդների մասին (1839–1915 թթ.), Երևան, 2002, էջ 214–222:

⁹ Նույն տեղում, էջ 236:

¹⁰ N. Onaran. Նշվ. աշխ., էջ 65:

¹¹ Հ. Բնճիկյան. Օսմանյան կայսրության անկումը. Սոցիալ-տնտեսական ակնարկ, Երևան, 1984, էջ 296–297:

¹² Լ. Չոբրմիսյան. Համապատկեր արևմտահայոց մեկ դարու պատմության, հ. Գ., Բեյրութ, 1975, էջ 205:

¹³ Ա. Ալպոյաճյան. Պատմություն Գեսարիո Հայոց, հ. Բ, Կահիրե, 1937, էջ 1440:

բանակ և նրանցից ստացավ աջակցություն հայերի բնաջնջումն իրականացնելու համար¹⁴:

«Լքյալ գույքերի մասին» հրահանգների 6-րդ հոդվածն առնչվում էր հայկական եկեղեցական գույքերին¹⁵: Իր բնօրրանում հայ ժողովրդի բնաջնջման հետ միաժամանակ կողպտվեցին և ոչնչացվեցին նաև հազարավանդների ընթացքում ստեղծած նրա քաղաքակրթության բազմաթիվ ու բազմատեսակ արժեքներ և հուշարձաններ¹⁶:

Դաշնակից պետությունների ճնշման տակ 1920 թ. հունվարի 8-ին թուրքական կառավարությունը չեղյալ հայտարարեց «Լքյալ գույքերի մասին» օրենքը և որոշում ընդունեց հայերի գույքերը վերադարձնել տերերին ու փոխհատուցել նրանց կրած վնասները¹⁷: Սակայն քեմալական շարժման տարիներին վերապրած հայությունը ենթարկվեց կողոպուտի, կոտորածի և բռնի տեղահանության: 1922–1923 թթ. կողոպուտվեցին տեղահանությունից զերծ մնացած Չմյուռնիայի և Կոստանդնուպոլսի հայկական հարուստ համայնքները: Երկիրը հայաթափելուց հետո քեմալական իշխանությունները 1920¹⁸, 1923¹⁹, 1927²⁰ թվականներին ընդունեցին օրենքներ, որոնք հայերին զրկեցին քաղաքացիությունից և իրենց պապենական երկիրը վերադառնալու իրավունքից: Հայերի թողած ունեցվածքի յուրացման գործին «իրավական» հիմք տալու համար Ազգային մեծ ժողովը 1922 թվականից մինչև 1926 թվականն ընդունել է «Լքյալ գույքերի մասին» 9 օրենք²¹:

Թուրքիայի Հանրապետության շրջանում իշխանությունները տարբեր օրենքներ և կանոնադրություններ հրապարակելով՝ նպատակաուղղված ոչ մահմեդականներին դուրս էին մղում տնտեսական կյանքից և զանազան միջոցներով նրանց դրամազուլիսը փոխանցում մահմեդականներին²²: 1942 թ. նոյեմբերի 11-ին Ազգային մեծ ժողովն ընդունեց «Ունեցվածքի հարկի մասին» օրենքը, որի անվան տակ կողոպուտվեց պոլսահայերի վերջին լուծումը²³: Այսպիսով, հանրապետական իշխանությունները շարունակեցին և ավարտի հասցրին հայերի ունեզրկման երիտթուրքերի ծրագրերը:

¹⁴ Uğur Ümit Üngör and Mehmet Polatel, *Confiscation and Destruction*, Continuum International Publishing Group, London, 2011, p. 167.

¹⁵ Տ. Ե ա թ ը տ մ յ ա ն. Հայաստանի վանքերուն և եկեղեցիներուն մշակութային կորուստը 1894–1896 և 1915–1925 տարիներուն, ք. տպգ., Վենետիկ, 2001, էջ 56:

¹⁶ Ա. Ռ. Հ ն վ հ ա ն ն ի ս յ ա ն. Հայասպանությունը՝ մշակութային ցեղասպանության համատեքստում. – «ՎԷԼ», 2010, –Բ, էջ 103:

¹⁷ Տարագիրներու գույքերու մասին նոր որոշում. – «Վերջին լուր» (Կ. Պոլիս), 13.1.1919:

¹⁸ Ա. Ռ. Հ ն վ հ ա ն ն ի ս յ ա ն. Քեմալ Աթաթուրքը և հայերի ունեզրկման գործընթացը. – «ՎԷԼ», 2011, –Ա, էջ 176–180:

¹⁹ Լ. Վ ա թ ղ ա ն. Ժամանակագրություն Հայկական տասնհինգի 1915–1923, Բեյրութ, 1975, էջ 247:

²⁰ Յ ն Լ. Բ ա թ ա ե ղ ն վ. նշվ. աշխ., էջ 15:

²¹ Uğur Ümit Üngör and Mehmet Polatel, *Confiscation and Destruction...*, pp. 50–56.

²² Խ. Օ. Փոքրամասնություններեն հափշտակվածներով դրամազուլիս կուտակվեցավ. <http://asbarez.com/arm/48122/>.

²³ Մ. Գ. Ճ ի գ մ է Ճ յ ա ն. Խարբերդ և իր զավակները, Ֆրեզնո, 1955, էջ 570:

Հայերի լքյալ գույքերի մաս են կազմում նրանց՝ օտար ապահովագրական ընկերություններին ոսկեդրամով վճարված գումարները²⁴: ԱՄՆ-ի և եվրոպական երկրների 62 ապահովագրական ընկերություններ ունեցել են հայ հաճախորդներ²⁵: Այս ընկերությունների կողմից հայերի նկատմամբ ստանձնած ֆինանսական պարտականությունների կատարումը չի իրականացվել և յուրացվել են նրանց գումարները²⁶: Հայերի գումարները յուրացրեցին նաև Օսմանյան կայսրության տարածքում գործած օտար երկրների դրամատները:

Հայոց Մեծ եղեռնի հետևանքով հայերի կրած նյութական կորուստներն անչափելի են, սակայն գոյություն ունեն տարբեր հաշվարկներ և թվերի վերածված բազմաթիվ փաստեր, որոնց հանրագումարը հնարավորություն կտա հասնելու հայկական կորուստների մոտավոր սահմանին: Ունեզրկելով մի ամբողջ ժողովրդի, տիրանալով նրա դարերի քրտինքով և տքնությամբ ստեղծված ունեցվածքին թուրքական պետությունը հետագայում կարողացավ լուծել իր ազգային անվտանգությանը սպառնացող բազմաթիվ հարցեր: Նախ հայերի ինչքերի և կալվածքների կողոպուտի հաշվին երիտթուրքական իշխանությունները լցրեցին իրենց պետական դատարկ գանձանակը: 1914–1918 թթ. պետական բյուջեն, հակառակ պատերազմական ծանր պայմանների, աննախադեպ աճ է արձանագրել²⁷:

Ահռելի ծախսեր պահանջող պատերազմը մասամբ մղվել է հայ ժողովրդի ունեցվածքի հափշտակման և դրա վաճառքից ստացած միջոցներով: Թուրքական Պատմագիտական ընկերությունը երկու տարի կատարած ուսումնասիրությունների արդյունքում բացահայտել է և 2012 թվականին հայտարարեց, որ հայերից խլված 5.000.000 օսմանյան ոսկին, որը, ի դեպ, այսօրվա համարժեքով կազմում է 1.300.000.000 ֆունտ ստեռլինգ, երիտթուրքական իշխանությունները որպես ռազմատուգանք հանձնել են Առաջին համաշխարհային պատերազմում հաղթած պետություններին²⁸:

Անզլիական հետախուզության տվյալների համաձայն՝ կայսրությունն իր արտաքին պարտքերի զգալի մասը վճարել է հայերի ունեցվածքի յուրացումից ստացած գումարներից²⁹:

Այսպիսով, բնաջնջելով և բռնի տեղահանելով Արևմտյան Հայաստանի ու կայսրության այլ վայրերում ապրող հայերին, երիտթուրքական, հետագայում նաև քեմալական իշխանությունները տնտեսական ասպարեզից

²⁴ Ձ. արք. Պատրիարքական հուշերս, վավերագրեր և վկայություններ, Կահիրե, 1947, էջ 319:

²⁵ Ապահովագրական այս ընկերությունների և դրամատների մասին տվյալները վերցված են Կ. Պոլսի և Ջնյուռնիայի հայկական մամուլում («Մասիս», «Ամենուն տարեցույցը», «Շիրակ», «Բյուզանդիոն», «Ժամանակ», «Օրացույց Սուրբ Փրկիչ Ազգային հիվանդանոցի», «Ավետարներ», «Սուրհանդակ», «Հանրագիտակ», «Շանթ», «Արևելյան մամուլ», «Ծաղիկ», «Ռահիվիրա», «Աշխատանք» և այլն) տպագրված դրանց գովազդներից:

²⁶ Հ. Գ. Ղ ա գ ա ղ ա ն. Ցեղասպան թուրքը, Բեյրութ, 1968, էջ 226:

²⁷ Sait Cetinoglu, İSermayenin Turkestirilmesi, Resmi Tarih Tartışmaları – 2, Ed. Fikret Başkaya, ozgfr niversite Kitaplığı, 2006- Ankara, s.131.

²⁸ Թուրքական պատմագրական ընկերությունն ընդունում է, որ Հայոց ցեղասպանության զոհերի գումարներով Թուրքիան ռազմատուգանք է վճարել դաշնակից պետություններին. /akunq.net/am/?p=22581

²⁹ Յ ու Բ ա ռ ս ե դ ո վ. նշվ. աշխ., էջ 15:

վերացրին իրենց հզոր մրցակցին, նրա ինչքերի, հարստության հաշվին ստեղծեցին ազգային կապիտալ և թրքացրին երկրի տնտեսությունը³⁰: Թուրք պատմաբան Ունգյուր Ումիտը գտնում է, որ ժամանակակից Թուրքիայի տնտեսությունը գրեթե ամբողջապես հենված է հայերից բռնագրավված ունեցվածքի վրա³¹: Մեկ այլ թուրք պատմաբան Սաիդ Չեթինոյլին հավաստում է, որ այսօր իշխող «Արդարություն և զարգացում» կուսակցության անդամների մեջ կան հայերի ունեցվածքը բռնագրավված անձանց զավակներ ու թոռներ, և որ այսօրվա Թուրքիայի Հանրապետության ազգային կապիտալի 35 տոկոսը կազմում է հայերից բռնագրավված հարստությունը³²: Ֆինասների նախարարությունում պահվող հայերից կոդուսոված հարստությունը հանրապետության շրջանում պարբերաբար փրկել է Թուրքիային պետությանը բազմիցս դուրս բերելով տնտեսական տագնապներից: Օրինակ՝ Թուրքիայի Հանրապետության կառավարությունը այդ գումարներից 1929 թվականի տնտեսական ճգնաժամի սրման ժամանակ պետական բյուջե է փոխանցել 300.000 լիրա: Նման փոխանցումներ կատարվել են նաև հետագա տարիներին³³:

Ավելին, Մուստաֆա Քեմալի ղեկավարած ազգային շարժումը, որի հաղթանակի արդյունքում 1923 թ. հոկտեմբերի 29-ին ստեղծվեց Թուրքիայի Հանրապետությունը, կրկին հայկական ունեցվածքի հաշվին էր, քանզի այն ֆինանսավորվել է հայերի ունեցվածքի բռնագրավումով հարստացած թուրք և քուրդ կալվածատերերի, առևտրականների ու զինվորականների կողմից³⁴:

Թուրքիայի Հանրապետությունը պետք է կրի նյութական պատասխանատվություն, քանի որ որպես պետություն կայացել է հայ ժողովրդի հազարավանդների ստեղծած ունեցվածքի հաշվին:

ЭКСПРОПРИАЦИЯ ИМУЩЕСТВА АРМЯН
В ОСМАНСКОЙ ИМПЕРИИ (1914–1923 гг.)

АНАИТ АСТОЯН

Резюме

Геноцид армян сопровождался грабежом движимого и недвижимого имущества армян. Свидетельства запланированного грабежа со стороны государства есть как в рассказах выживших и в рапортах действующих на территории Османской империи дипломатов, так и в турецких источниках, которые дока-

³⁰ Հ. Բ. Շեքեֆիսանոյլու. Ազգային կապիտալը գոյացել է հայերի ստեղծահանությունից (հարցազրույց Սևան Նշանյանի հետ). akunq.net/am/?p=16307

³¹ Uğur Ümit Üngör and Mehmet Polatel, Confiscation and Destruction..., p. 168.

³² Ու. Ադալը. Թուրքիայում գտնվող հարստության աղբյուրը բռնագրավված հայկական ունեցվածքն է (հարցազրույց Սաիդ Չեթինոյլուի հետ). <http://akunq.net/am/?p=18338>

³³ Ն. Օգյուն. Թուրք ազգայնականության ,արյունոտ տնտեսական քաղաքականությունը. <http://akunq.net/hy/?p=3874>

³⁴ Uğur Ümit Üngör and Mehmet Polatel, Confiscation..., p. 124.

зывают, что важнейшим мотивом истребления армянского народа была экспроприация имущества армян. Ограбив целый народ, присвоив созданное веками потом и кровью, турецкие власти впоследствии смогли решить многочисленные вопросы национальной безопасности. Сначала они средствами армян заполнили свою пустую государственную казну, покрыли огромные военные расходы, оплатили значительную часть государственного долга. Младотурецкие, а потом и республиканские власти устранили с экономической арены своего грозного конкурента, присвоив его частное движимое и недвижимое имущество, создали национальный капитал. Сегодняшняя турецкая экономика была построена на богатстве, конфискованном у армянского народа.

EXPROPRIATION OF ARMENIANS' PROPERTIES IN THE OTTOMAN EMPIRE (1914–1923)

ANAHIT ASTOYAN

S u m m a r y

During the Armenian Genocide the movable and immovable properties of Armenians were robbed. Abound testimonials about this planned plunder are left by the survivors, in the reports of the diplomats who were operating on the territory of the Ottoman Empire, as well as in the Turkish sources, which confirm that the expropriation of Armenians' properties was a crucial motive for the extermination of the Armenian nation. Firstly, with the help of Armenian assets the Turkish authorities filled their state treasury, covered the huge war costs, and paid off a significant part of their foreign debt. The Young Turks and later on the Republican authorities eliminated their mighty rival from the economic arena and created their national capital by appropriating Armenian private movable and immovable properties. Today's Turkish economy is based on the possessions expropriated from the Armenians.